

Щедрова Г.П.

Політичні ризики: сутність і специфіка в Україні

У статті аналізуються сутність, елементи, риси ризиків у політичній сфері. Визначені чинники, які зумовлюють серйозні стратегічні ризики для політичної системи сучасної України. Названі основні стратегічні ризики в різних сферах сучасного українського суспільства.

Ключові слова: ризик політичний, ризик стратегічний, політика, політична система, політичне рішення.

В статье анализируются сущность, элементы, особенности рисков в политической сфере. Определены факторы, которые детерминируют серьезные стратегические риски для политической

системы современной Украины. Названы основные стратегические риски в различных сферах современного украинского общества.

Ключевые слова: риск политический, риск стратегический, политика, политическая система, политическое решение.

The article analyzes the nature, elements and characteristics of risks in the political sphere. The factors that cause serious strategic risks to the political system of modern Ukraine are defined. The major strategic risks in different areas of modern Ukrainian society are considered.

Key words: political risk, strategic risk, policy, political system, political decision.

УДК 323.17

Щедрова Г.П.,
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології,
соціології та гуманітарних наук
Дніпропетровського університету
імені Альфреда Нобеля

Політика є плацдармом для боротьби, конкуренції та розподілу ресурсів. Ці чинники зумовлюють можливість нелінійного розвитку, непередбачуваних змін, значні політико-соціальні втрати. Сама природа політики як діяльності, що спрямована на отримання та збереження влади, а також погодження інтересів різних соціальних груп, робить її сферою ризиків. Тобто венчурність є одним із основних атрибутів суспільно-політичної діяльності, особливо в країнах, що розвиваються.

Політична система України на трансформаційному етапі характеризується несталістю, нестабільністю, кризовими явищами, що впливають і на інші суспільні сфери. Для того, щоб приймати коректні політичні рішення, необхідно орієнтуватися в можливих змінах, імовірних наслідках і витратах. Вивчення, аналіз і прогнозування стратегічних, зокрема політичних, ризиків є необхідним елементом сучасної ефективної політичної діяльності в Україні, що визначає актуальність даної тематики.

Інтерес до проблеми політичних ризиків пов'язаний з економічною сферою та з'явився на початку 1950-х рр. у зв'язку з оцінюванням інвестиційного клімату певних країн. Значний внесок у теорію політичних ризиків зробили такі вчені, як М. Алле, В. Вестон, Е. Грем, Д. Канеман, Ч. Кеннеді, М. Ліч, Г. Марковіц, Д. Стігліц, Д. Фрей, М. Харді, Дж. Шоуен та ін. У своїх працях дослідники розглядають поняття політичних ризиків, їх значення для розвитку суспільства, методи дослідження та прогнозування політичних ризиків.

В українській науці проблематика політичних ризиків вивчається такими дослідниками, як Д. Демченко, О. Кіндратець, А. Колодій, В. Кривошеїн, М. Михальченко, А. Моїсеєва, О. Шкурко. Вони аналізують сутність, природу, рівні та типи політичних ризиків, удосконалюють методологію дослідження політичних ризиків, стратегії управління останніми, особливості прояву політичних ризиків в українському суспільстві, їх вплив на

розвиток політичної системи та побудову іміджу держави. При цьому проблема політичних ризиків недооцінена як в українській науці, так і в політичній дійсності. На сучасному етапі необхідне переосмислення ролі стратегічних ризиків у політиці та інших сферах суспільства, їх синергетичний аналіз і прогнозування, а також визначення основних політичних ризиків в українському суспільстві та способів їх врегулювання.

Виходячи з вищевикладеного, метою роботи є дослідження сутності ризиків у політичній сфері, специфіки політичних ризиків, їх впливу на розвиток політичної системи суспільства сучасної України.

У визначенні сутності терміну «політичний ризик» серед більшості науковців не склався консенсус, і дискусії щодо його складових частин, рис, специфіки прояву все ще тривають. Різниця у трактуваннях пов'язана з визначенням суб'єктів політичного ризику, джерел його виникнення та рівнями його аналізу. Однак, незважаючи на це, в основі політичного ризику завжди лежить аспект публічних дій, які створюють перешкоди для міжнародного бізнесу в країні з переважно негативними наслідками для останнього [11].

Під політичним ризиком часто розуміють імовірність фінансових втрат у результаті впливу несприятливих політичних чинників у країні. Дослідження політичного ризику пов'язані з вимірюванням та оцінюванням його наслідків для ведення міжнародного бізнесу та інвестиційної привабливості країни. Провідні рейтингові агентства та експерти оцінюють кредитоспроможність країни (індекс журналу «Institutional Investor», рейтинг агенції «Euromoney»), політичну стабільність, ставлення до іноземних інвестицій, рівень девальвації, платіжний баланс, темпи економічного зростання, витрати на заробітну плату, продуктивність праці, інфраструктуру тощо («Business Environment Risk Index» (BERI)), очікувані збитки ризиків, які виражені в доларах США (The Oxford Analytica Willis VAPOR (Value at Political Risk), прозорість і відкри-

тість інформації, політико-управлінської системи, управління зовнішніми ризиками (Standard & Poors Rating Services) тощо.

Політичний ризик також описують як ризик урядових дій, що можуть посилити негативний вплив небажаних результатів у процесі реалізації урядових проектів і процесів реформування. Політичним ризиком у такому разі визначають зміни у законодавстві, затримки в ухваленні необхідних законів, рівень корупції, безпеку та кредитоздатність підприємств [13, с. 191]. Серед факторів, що свідчать про загрозу виникнення політичного ризику, варто також виділити труднощі відкриття та підтримки нового бізнесу, судову непевність, експропріацію та націоналізацію, міжнародні санкції, бюрократичні затримки, непрозорість контрактів і тендерів, підвищення протестного компонента політичної дійсності.

Теорія політичних рішень розглядає політичний ризик як імовірність помилки або успіху в ситуації з кількома альтернативами, як ситуацію непевності вибору в прийнятті рішення, трактуючи останній як вірогідність несприятливих наслідків політичних рішень, прийнятих в умовах невизначеності, дефіциту ресурсів (часу, інформації тощо), що веде до збитків для учасників політичних дій та ймовірності здійснення небажаних подій. Зміст поняття «політичний ризик», таким чином, може бути розкритий через модифікації певних ситуацій політичного ризику: вибір альтернативи на основі об'єктивних імовірностей отримання можливого результату (наприклад, статистичні дослідження); імовірність настання очікуваного результату на основі суб'єктивних оцінок; урахування співвідношення як об'єктивних, так і суб'єктивних імовірностей [4, с. 578].

Слід зазначити, що політичний ризик існує як на стадії вибору політичного рішення (плану дій), так і на стадії його реалізації. І в тому, і в іншому разі політичний ризик задає модель зняття суб'єктом політичної діяльності невизначеності способом практичного розв'язання суперечності при неясному (альтернативному) розвитку протилежних тенденцій у конкретних політичних обставинах.

У явищі політичного ризику визначають такі елементи: можливість відхилення від припустимої мети, заради якої здійснюється обрана альтернатива; ймовірність отримання бажаного результату; відсутність упевненості в досягненні поставленої мети, заради якої здійснюється обрана альтернатива; можливість настання несприятливих наслідків (матеріальний або фізичний збиток, захворювання, смерть тощо) під час здійснення певних дій в умовах невизначеності для суб'єкта, який йде на ризик; матеріальні, екологічні, морально-ідеологічні та інші втрати, пов'язані зі здійсненням обраної в умовах невизначеності альтернативи; очікування небезпеки, невдачі внаслідок вибору альтернативи та її реалізації [3, с. 151].

Політичний ризик може бути визначений і як комплекс внутрішньодержавних та міжнародних, конфліктних та інтеграційних подій і процесів, які мають привести до змін в урядовій політиці всередині країни або в інших країнах, що може вилитися в несприятливі умови або додаткові можливості. Специфічність і відмінність його полягає в непередбачуваності протікання через складність і динамічність розвитку людських спільнот, невизначеність політичного середовища та у високій вірогідності катастрофічних наслідків.

Політичні ризики можуть виникнути і в тих суспільствах, де умови для здійснення реформ, втілення урядових проектів, ведення бізнесу протягом багатьох років зберігають свою стабільність. Так, результати референдуму у Великобританії щодо виходу країни з Європейського Союзу в 2016 р., наслідки швейцарського референдуму для ЄС проти масової імміграції в 2014 р., зниження безпеки інвесторів у Бельгії, Люксембургу, Кіпру, Ірландії, Угорщини і Польщі (водночас, наприклад, у Німеччині та Іспанії зона політичного ризику має заспокойливий характер), можливість загострення прояву політичного ризику у всіх країнах Східної Європи привели до загального зниження суверенного рейтингу рекордної кількості країн. За даними «Fitch Ratings» кредитоспроможність зменшилась у 14 країн, у 16 за оцінкою Standard & Poor's, у 24 за рейтингом Moody's. Загальний бал ризику у 97 з 186 країн було знижено й експертами ризику Euromoney. Політичний ризик збільшився у 88 країн і продовжує зберігати тенденцію до поширення з менш розвинених країн в більш розвинені країни промислово розвиненого світу. Середня оцінка ризику країни впала до 42,7 з максимальних 100 пунктів, залишаючись набагато нижче 50 пунктів з початку світової фінансової кризи 2007–2008 рр. [9].

І навпаки, у країнах, де управління здійснюється недемократичними методами, можна побачити різке поліпшення умов для ведення бізнесу. Тому іноді входження в ризиковану країну є настільки прибутковим, що деякі компанії прораховують можливі втрати та можуть домовлятися про умови компенсації. Проте варто наголосити, що правова система таких країн не гарантує іноземним компаніям повернення вкладених коштів.

Складовими частинами політичного ризику, аналіз яких дозволяє констатувати та оцінювати венчурний характер політичної дійсності, є примус у здійсненні влади; рівень впливу на суспільство радикальних політичних сил; рівень громадських заворушень, страйків, демонстрацій; порушення правопорядку, масштаб антиконституційних дій, делегітимація політичного режиму, криза системи державного управління, сепаратизм, ступень етнічних, релігійних, расових, соціальних відмінностей, суперечностей, конфліктів; прояви соціальної нерівності; стиль мислення осіб, які при-

ймають рішення в політиці (рівень націоналізму, корупції, непотизму) тощо. Потрібно розуміти, що політичні ризики виникають через вплив результатів виборів, корупційну діяльність, проведення реформ, ставлення населення до політики уряду, до самих політиків тощо. У сукупності всі ці чинники посилюють політичну нестабільність країни.

Дослідники виділяють два рівні політичного ризику: макро- і мікрорівні. Макроризик належить до несприятливих дій, які будуть здійснювати вплив на діяльність всіх іноземних фірм (експропріація, валютні та торгові обмеження, зміни в податковому законодавстві, революції), тоді як мікроризик відноситься до несприятливих дій, які впливають тільки на певну галузь економіки чи бізнесу (корупція) [12].

Вважаємо також доцільним виокремити категорії «політичний ризик» та «ризик у політиці». Так, політичний ризик – це ризик, який зумовлює вірогідність несприятливих наслідків для економічної, соціальної та іншої діяльності від політико-адміністративних акцій, інтеракцій, подій, рішень. У свою чергу, ризик у політиці характеризуємо як вірогідність несприятливих наслідків діяльності в політичній сфері виключно для суб'єктів політики. Зрозуміло, що такий поділ є досить умовним, якщо брати до уваги політизацію всіх сфер суспільства.

Вивчення теорії політичних ризиків дає змогу проаналізувати венчурні риси української політичної системи суспільства. Специфіка державотворення української державності, а саме трансформаційний етап розвитку держави, відсутність сталого розвитку суспільства та соціально-політичного порядку, наявність конфронтаційного типу взаємодії між суб'єктами політичної та суспільної діяльності, домінування маніпулятивних технологій у суспільно-політичній і культурних сферах (зокрема, це стосується мовного питання, національної ідентичності, історичних фактів) зумовлює високий рівень ризикованості політичної сфери.

Поряд із цим підвищення цієї ризикованості посилюється рядом чинників.

1. Невизначеність в основних ідеях соціально-політичного розвитку, відсутність єдності в українському суспільстві. Так, результати соціологічного дослідження 2016 р. щодо суспільно-політичних настроїв населення України свідчать про впевненість більшості респондентів щодо руху країни в неправильному напрямі (69,8%). І тільки 20,4% опитаних вважають, що Україна обрала вірний шлях політичного та соціально-економічного розвитку. Така ситуація пов'язана зі зростанням рівня недовіри до органів державної влади, представників політичної еліти. Особливо це стосується парламенту (довіряють 8,5% і не довіряють 87,6% респондентів), уряду (довіряють 9,6% і не довіряють 86,2% опитаних), суддівської системи (судам не довіряють 89,3% опитаних, довіряють – 4,7%,

прокуратурі не довіряють 85,5% українців і довіряють – 6,4%). Водночас варто наголосити, що найбільшим рівнем довіри користуються місцеві органи влади (42,6%), волонтери (71,3%), громадські організації (49,2%) [7].

2. Високий рівень соціальної нерівності. Соціальна політика розвинених країн спрямована на мінімізацію розриву в доходах населення, і стабільним вважається суспільство, у якому частка середнього класу в структурі населення не нижча за 70%. За рейтингом Global Wealth Report 2015 р., який щорічно складає міжнародна страхова група Allianz SE, Україна займає лише 48-му позицію з 53. Згідно з рейтингом, на кожного українця припадає 1 037 євро чистих фінансових активів. У рейтингу Україна розташована поряд з Колумбією й Індією, де фінансові активи на душу населення становлять 1083 і 921 євро відповідно. Найбагатшою серед 53 країн світу виявилася Швейцарія (157 446 євро), найбіднішою – Казахстан (406 євро). Водночас за рейтингом людського капіталу The Human Capital Report у 2015 р. Україна піднялась з 63-го місця на 31-ше місце серед 124 оцінюваних країн [1].

3. «Політична бідність». Поняття «політична бідність» уперше використав Дж. Бохман для визначення нездатності деяких груп громадян брати участь у демократичному процесі, що робить їх вразливими перед наслідками рішень, які приймає влада. На думку Дж. Бохмана, поріг «політичної бідності» проходить по лінії здатності/нездатності тієї чи іншої групи ініціювати обговорення суспільних проблем, які зачіпають її інтереси. Політична бідність існує не тільки в авторитарних чи транзитивних державах; у розвинених демократичних країнах також є люди, вилучені з політичного процесу. Це представники андеркласу. Андеркласом називають «пасивних бідних» – тих, хто відмовляється брати участь у політичному процесі (не голосують на виборах, не беруть участі в організаціях громадянського суспільства). Основними рисами андеркласу вчені називають бідність, економічну залежність від держави, патерналізм, депривацію, незалученість до соціальних мереж і панівної культури. Тому є очевидним, що і демократичне, плюралістичне суспільство породжує багато ризиків. Деякі з них можна назвати ризиками невизначеності. Однак у країнах, де демократія розвинута, ця невизначеність не є абсолютною [2].

4. Домінування стратегії геополітичної невизначеності протягом більш ніж 20 років незалежності, посилення впливу іноземних агентів, розгортання воєнних дій на сході України, анексія АР Крим Російською Федерацією, які істотно впливають на стан національної безпеки та життєдіяльності країни.

Усі ці чинники зумовлюють стратегічний характер політичних ризиків сучасної України. Стра-

тегічні ризики – це такі вірогідності виникнення несприятливих подій та збитків, що визначають істотне зниження рівня захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства й держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Стратегічні ризики можна класифікувати за основними сферами життєдіяльності: стратегічні ризики в політичній та геополітичній, економічній, соціальній, екологічній, науково-технічній сферах.

Так, політичні ризики набули стратегічного характеру в період трансформації політичної системи суспільства, зміни державного устрою та характеру економіки. Серед стратегічних політичних і геополітичних ризиків сучасного українського суспільства можна виокремити такі:

- подальше зростання військової загрози, зменшення обороноздатності;
- втрата територіальної цілісності, внутрішні політико-соціальні конфлікти;
- поглиблення в маніпулюванні громадською свідомістю щодо мовного питання та національної ідентичності;
- збільшення геополітичного впливу іноземних держав;
- повне нівелювання інтересів української держави на геополітичному просторі, подальша дестабілізація і, як наслідок, зменшення демократичних тенденцій та повернення до авторитаризму;
- зростання сепаратизму, тероризму та політичного екстремізму.

На жаль, на основі оцінки останнього політичного ризику рейтинг The Global Terrorism Index 2015 р. визначив Україну (12-те місце з 162) як країну з підвищеною терористичною активністю. У порівнянні з 2014 р. Україна в рейтингу опустилася відразу на 39 сходинок [1].

В економічній сфері для сучасної України зону посилення стратегічних ризиків складають подальше поглиблення економічної та фінансової кризи, залежність від Міжнародного валютного фонду, іноземних держав, зростання зовнішнього боргу, зниження обсягів сільськогосподарського виробництва, виробничого потенціалу, криміналізація та корупція в економіці, «злиття» політичної та економічної сфер, зниження інвестиційної активності. Усе це, за оцінками VAPOR, може призвести до втрат України в інвестиціях на рівні 34 доларів на кожні 100.

Найбільш стабільними щодо політичних ризиків залишаються Сполучені Штати Америки та Великобританія, а найменш привабливою для інвесторів визначено Північну Корею [6]. Занепокоєння викликають результати рейтингу економічної свободи, що складений американським дослідним центром The Heritage Foundation, де враховуються такі показники, як рівень корупції, свобода праці та торгівлі, підприємництво, податковий тягар тощо. Україна в рейтингу економічної свободи країн

світу 2015 р. посіла 162 місце з 178, за рік втрапивши сім позицій. Відповідно до рейтингу Україна входить до групи країн з невільною економікою, опинившись між М'янмою (161 місце) і Болівією (162 місце) [1].

Стратегічними ризиками в соціальній сфері сучасного українського суспільства можна назвати зниження рівня життя, зменшення середнього класу, нерівномірний розподіл ресурсів, маргіналізація та люмпенізація неадекватної кількості населення, духовна криза. Наразі релігійне життя в Україні як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівні тісно пов'язане із загальнополітичними питаннями. Церкви та релігійні організації України шляхом спільних заяв і зустрічей з керівництвом держави демонструють бажання прямо впливати на ключові політичні процеси в Україні. А обговорення головами всесвітніх церков таких важливих тем, як відсутність єдності українського православ'я та війна на сході, вказує на високий ступінь значущості проблеми, яка й надалі буде потребувати свого рішення.

Серед стратегічних ризиків у науково-технічній сфері сучасного українського суспільства визначаємо такі:

- відтік наукового потенціалу держави за кордон або в інші сфери діяльності через брак фінансування;
- старіння кадрів;
- інформаційна незахищеність суспільства;
- невідповідність науково-технічних та інформаційних технологій світовому розвитку.

Так, у світовому рейтингу розвитку інформаційно-комунікаційних технологій Україна посіла 79 місце з 169, опустившись на шість позицій у порівнянні з 2014 роком [1].

Водночас про підвищення ймовірності подолання політичних ризиків та їхньої нейтралізації з можливостями створення додаткових можливостей свідчить ряд фактів. По-перше, згідно з даними рейтингу ведення бізнесу Doing Business, який щорічно складає Світовий банк, Україна поліпшила свої позиції на чотири пункти, піднявшись з 87-го на 83-тє місце [8].

По-друге, країна в рейтингу свободи засобів масової інформації Freedom of the Press 2015 р., який щорічно складає неурядова організація Freedom House, піднялася зі 139-го на 125-те місце. Україна належить до частково вільних країн, поряд з Македонією і Бутаном (також зайняли 125 позицію) [10]. За індексом глобальної конкурентоспроможності The Global Competitiveness Index GCI Україна також демонструє певні покращення (4,03) [5].

По-третє, ухвалення Стратегії-2020, ряду необхідних законів щодо протистояння корупції, втілення децентралізації, досягнення демократичних стандартів ведення бізнесу, встановлення

контролю з боку політичної еліти над політичною ситуацією та збереження держави в нинішніх кордонах, забезпечення стабільного функціонування основних сфер життєдіяльності суспільства в умовах війни сприяють зменшенню венчурності здійснення країною курсу європейського демократичного транзиту.

Таким чином, окреслені стратегічні ризики є досить значними в усіх сферах життєдіяльності суспільства, зокрема політичній. При цьому загрошення факторів ризику на сучасному етапі дає змогу прогнозувати найвищу вірогідність негативних результатів і наслідків. Специфікою стратегічних ризиків в Україні є системність і залежність від політичної кон'юнктури та прийняття рішень політичною елітою.

Для ефективного управління стратегічними ризиками необхідна синергетична схема вивчення, прогнозування та управління ризиками, наприклад, науково-дослідна програма управління стратегічними ризиками українського суспільства, яка буде реалізовуватися на державному та громадському рівнях. Адже, незважаючи на окреслені значні ризики, українська держава має потенціал для забезпечення ефективного розвитку та зайняття належного місця в світі: географічне положення, значну кількість природних ресурсів, людський потенціал, адекватний рівень освіти, культурну та політичну спадщину. Тому за умови належної політичної та громадської діяльності стратегічний розвиток України буде ефективним.

Перспективами подальших досліджень є визначення пріоритетності стратегічних ризиків, а також вивчення механізмів управління ризиками.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Итоги 2015 года: позиции Украины в 15 мировых рейтингах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ubr.ua/ukraine-and-world/society/itogi-2015-goda-pozicii-ukrainy-v-15-mirovyh-reitingah-369466>.
2. Кіндратець О. Ризики українського суспільства [Електронний ресурс] / О. Кіндратець // Віче. – 2009. – № 17. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1623>.
3. Кривошеїн В.В. Політична ризикологія: епістологічний статус, предметна сфера, аналітичні інструменти : [монографія] / В.В. Кривошеїн. – Дніпропетровськ : Інновація, 2009. – 314 с.
4. Кривошеїн В.В. Ризик політичний / В.В. Кривошеїн // Політологія : [навч. енцикл. словник-довідник для студ. ВНЗ I – IV рівнів акред.] / [за ред. Н.М. Хоми]. – Львів : Новий світ – 2000, 2014. – С. 577–579.
5. Оцінюючи Україну: місце серед 40 найкращих країн за індексом глобальної конкурентоспроможності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://voxukraine.org/2016/02/16/evaluating-ukraine-top-40-of-the-global-competitiveness-index-ua>.
6. Сайт Oxford Analytica VAPOR (Value at Political Risk) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oxan.com/services/subscription-analysis/vapor-value-at-political-risk>.
7. Сайт Інституту Горшеніна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://institute.gorshenin.ua/>.
8. Doing Business 2016. Measuring Regulatory Quality and Efficiency. Economy Profile 2016. Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/~media/giawb/doing%20business/documents/profiles/country/UKR.pdf>.
9. Euromoney Country Risk survey results H1 2016: Global risk hits new high as Brexit adds to China and EM concerns [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.euromoney.com/Article/3568824/Category/10402/ChannelPage/207399/Euromoney-Country-Risk-survey-results-H1-2016-Global-risk-hits-new-high-as-Brexit-adds-to-China-and.html?copyrightInfo=true>.
10. Freedom House. Ukraine. Report. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2016/ukraine>.
11. Leitner J. Political risks in post-soviet markets. A theoretical approach [Електронний ресурс] / J. Leitner, H. Meissner. – Режим доступу : http://ffhoarep.fh-ooe.at/bitstream/123456789/598/1/105_348_Leitner_FullPaper_en_Final.pdf.
12. Sottillotta C.E. Political Risk: Concepts, Definitions and Challenges / C.E. Sottillotta // Working Paper Series. – Rome : LUISS School of Government, 2013. – 25 p.
13. Wong S. Political risk: analysis of the key contract clauses in China's BOT project / S. Wong, R. Tiong, S. Ting, D. Ashley // Journal of Construction Engineering and Management. – 1999. – May/June. – P. 190–197.